

## NEHCÜ'L-FERĀDĪS'TE UZUN-KAPALI E (Ē) ÜNLÜSÜNÜN YAZIMI

YÜCEL, Bilâl  
TÜRKİYE/TURCIYA

### ÖZET

*Uzun-kapalı e* ünlüsü bulunduran kelimelerden bazıları *Nehcü'l-Ferādīs*'te, birkaç yerde, başka eserlerde görülmeyen şu biçimlerde yazılmıştır:

**a.** Üstün + *ye* harfi + cezim (◌̣) ile: *bērūr*, *ēkişer*, *ēliniñ*, *ēñen*, *ēwini*, *kēce*, *kēñ*, *kēterür*, *tēmek*, *yēmek* vb.

**b.** Üstün + *ye* harfi + üstün (◌̣) ile: *ēki*, *ēliñe*, *ēndim*, *ēwüñde*, *ēy*, *tēdi*, *yēyürler*, *yētip*, *yēti*, *yētmiş* vb.

Bu iki farklı yazımla tespit ettiğimiz örnekleri birleştirdince *uzun-kapalı e* ünlüsü bulunduran şu kelimeler ortaya çıkmaktadır: *bēr-*, *bēril-*, *ēki*, *ēkişer*, *ēl*, *ēn-*, *ēñen*, *ēw*, *ēy*, *kēce*, *kēdin*, *kēñ*, *kēter-*, *nēçeme*, *tē-*, *yē-*, *yēt-*, *yēti*, *yētmiş*.

Eserimizde yukarıdaki 19 kelime, 36 farklı biçimde ve yaklaşık 80 yerde geçmektedir. Böylece bu eser, *uzun-kapalı e* ünlüsünün en önemli belgesidir. Bu örnekler aynı zamanda, kimi lehçelerimizdeki *bier-*, *iey*, *nēyçe*, *die-*, *diy-*, *yi<sup>e</sup>tmış*... gibi farklı yazımların tarihî tanıklarındır.

**Anahtar Kelimeler:** *Nehcü'l-Ferādīs*, *uzun-kapalı e*, *uzun ünlü*, *kapalı e*, yazım.

### ABSTRACT

#### Dictation of Closed Long Vowel *e* (Ē) in *Nehcü'l-Ferādīs*

Some of the words with closed long vowel *e* is written as the following in *Nehcü'l-Ferādīs*.

**a.** Fatha + *yâ* + cazm (◌̣): *bērūr*, *ēkişer*, *ēliniñ*, *ēñen*, *ēwini*, *kēce*, *kēñ*, *kēterür*, *tēmek*, *yēmek* etc.

**b.** Fatha + *yâ* + fatha (◌̣): *ēki*, *ēliñe*, *ēndim*, *ēwüñde*, *ēy*, *tēdi*, *yēyürler*, *yētip*, *yēti*, *yētmiş* etc.

When we unite the examples which we determine in two different dictations, these words containing closed long vowel *e* appears: *bēr-*, *bēril-*, *ēki*, *ēkişer*, *ēl*, *ēn-*, *ēñen*, *ēw*, *ēy*, *kēce*, *kēdin*, *kēñ*, *kēter-*, *nēçeme*, *tē-*, *yē-*, *yēt-*, *yēti*, *yētmiş*.

In this text we see above 19 words in 36 different forms and approximately 80 lines. So, this text is the most important proof of closed long vowel *e*.

At the same time, examples above are the historical witnesses of different dictations like *bier-*, *iey*, *nëyçe*, *die-*, *diy-*, *yi'tmiş...* etc. in some of our dialects.

**Key Words:** **Nehcü'l-Ferādīs**, closed long vowel *e* (ē̄), long vowel, closed *e*, dictation

## GİRİŞ

**Nehcü'l-Ferādīs**; yazıldığı dönem, taşıdığı kelime hazinesi ve sunduğu dil bilgisi malzemesi gibi özellikleri dolayısıyla Türk dilinin anıt eserleri arasında yer almaktadır. Eser, harekeli olduğu için özellikle ses bilgisi tarihimiz üzerinde çalışan uzmanların dikkatini çekmeye devam etmektedir. Ancak, harekelendirmenin düzenli olmayışı yüzünden bazı bilim adamları “yazım-ses bilgisi bağlantısı” açısından **Nehcü'l-Ferādīs**'e farklı yaklaşmaktadır.

Ses bilgisi tarihimizin araştırılmaya ve tartışılmaya devam edilen konularından ikisi, *uzun ünlünün* ve *kapalı e* ünlüsünün kök hecede olup olmadığıdır. Günümüzde gittikçe azalan tartışmalara karşılık kimilerince hâlâ ihtiyatla bakılan bu iki konunun ortak alt maddesi ise, “*uzun-kapalı e ünlüsü*”dür.

Bu bildiride, kök hecede varlığını kabul ettiğimiz “*uzun-kapalı e ünlüsü*”nün **Nehcü'l-Ferādīs**'teki yazımı üzerinde durulacaktır.

Türk dilindeki birincil *uzun ünlü* konusu üzerinde 19. yüzyılın ikinci yarısından beri araştırmalar yayımlanmakta, karşı görüşlerin ileri sürülmesine rağmen günümüzde kök hecede *uzun ünlünün* bulunduğu pek çok bilim adamı tarafından kabul edilmektedir.<sup>1</sup> Bu konuyla ilgili araştırmalarda **Nehcü'l-Ferādīs**'ten yararlanılmamıştır.

Ali Şir Nevayî'nin 15. yüzyılda işaret ettiği “kapalı *e* ünlüsü”<sup>2</sup> üzerindeki bilimsel tartışmalar Orhun Yazıtları'nın okunuşundan sonra 19. yüzyılın sonlarında başlamıştır.<sup>3</sup> Bu konuyla ilgili araştırmalara **Nehcü'l-Ferādīs**'in dâhil edilmesi, 1956'da eserin tıpkıbasımının yayımlanmasından sonradır. J. Eckmann, 1959'da yayımlanan Harezmi Türkçesiyle ilgili makalesinde **Nehcü'l-Ferādīs**'teki yazım farklılığına dikkat çekip bunları *é* okumak eğiliminde olduğunu ve Farsça, بِيْهُوشْ بِيْهُودَه , هِيْجْ yazılışlarını ilginç bulduğunu belirtmektedir.<sup>4</sup> Eckmann'ın

<sup>1</sup> Otto Böhtlingk'in 1848-1851'de basılmış Yakutça dil bilgisiyle ilgili çalışmasından günümüze uzun ünlü konusundaki başlıca yayınlar ve görüşler için bk. Tekin 1995: 9-37.

<sup>2</sup> 2001'de TDK'nin düzenlediği “Ali Şir Nevayî Toplantısı”nda bildiri olarak sunulan bu konu için bkz.: Kocaoğlu 2003: 266-281 ve Kocaoğlu 2004: 57-66.

<sup>3</sup> Başlıca çalışmalar için bkz.: Yılmaz-Ceylan 1991: 151-165.

<sup>4</sup> Eckmann 1959: § 222'de ilginç bulunan bu tür Farsça örnekler daha sonra “*ë*” ile okunmuştur (Eckmann 1984). Bize göre, eserimizdeki İlk hecesinde “*ï*” ile yazılıp /*é*/ telaffuz edilen Farsça

tereddütleri sonraki araştırmacıların bazılarında da devam etmiştir. Böylece, eserimizi yazıma bağlı kalıp *ber-*, *bër-*, *bir-* şeklinde okuyan, yazım farklılığına bakmayıp böylesi kelimeleri *e* ile okumanın doğru olacağını savunan ve eserdeki yazım özelliklerini bir yana bırakıp genel kabulle ya da ön kabulle *e/è/i* okuyan uzmanlarımız olmuştur. Konu, uzun süre uzmanların kişisel tercihi olarak kalmış, son yıllarda *e* okuyuşu ağırlık kazanmıştır.<sup>5</sup>

*Uzun-kapalı e* ünlüsüyle ilgili görüşler de 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya konulmuş<sup>6</sup>, ancak, **Nehcü'l-Ferādis**'teki malzemeden yararlanılmamıştır.

Bilimsel araştırmalarda çözümlenmeye sınıflandırmanın ardından sonuca gidilirken genellemelerin yanında farklılıkların dile getirilmesi ve istisnaların gösterilmesi bilimselliğin gereğidir. Bu tür çalışmalarda –özellikle eserimizde– “farklı yazım, müstensih hatası, dikkatsizlik, tutarsızlık, düzensizlik...” gibi yargılara ya da sığınma sözlerine rastlanmaktadır. Bizce bunlar, durum tespiti ve doğru kararlar yanı sıra eski metinlerin tuzaklarıdır. Tek örnek, istisna olabilir. Ancak, örnekler çoğaldıkça bunların anlamlı olabileceğini düşünüp sebeplerini araştırmak ve farklılıkları da birleştirip yorumlamak gerekir. Yerine göre, iki örnekten bir kural çıkarılabileceği unutulmamalıdır.

Bu bakış açısıyla incelediğimiz metnimizdeki “*uzun-kapalı e ünlüsü*”nü gösteren örnekleri şöyle değerlendiriyoruz:

### 1. Uzun-kapalı *e* ünlüsünün yazımları

Aynı kelimenin farklı yazılışlarının karışıklığa ve tereddütlere yol açtığını göz ardı etmeden ve fakat küçük bir işaretin de yerine göre çok önemli olabileceğini göz önünde bulundurarak incelediğimiz *Nehcü'l-Ferādis*'te “yazım – ses bilimi bağlantısı” çerçevesinde kök hecedeki /ĕ/ sesinin iki şekilde yazıldığını tespit ettik:<sup>7</sup>

#### 1.1. Üstün + *ye* harfi + cezim ( ُ )

Eserimiz, kök hecede “üstün” (seyrek olarak da harekesiz harf yahut “esre”) den sonra gelen “*ye*” harfinin kapalı *e* (è) ünlüsünü göstermesiyle şöhret kazanmıştır. Eserimizde, kapalı *e* ünlüsü bulunduran bu kelimelerde çok seyrek

kelimelerle *bī* olumsuzluk ön edatını da “ĕ” ile okumak gerekir: *hēç* هَيْج 16/1,2,8,9, 17/1,8, 173/1,6,15 (fakat, هَيْج 3/9,10,12,17); *bēgāyet* بِي غَايَت 29/5, 65/8; *bēmeze* بِيْمَزَة 399/6, 337/11...

<sup>5</sup> Konuyla ilgili en yeni bilgiler için bk. Kocaoğlu *agm.* ve Erdal 2004: 50-52.

<sup>6</sup> Talât Tekin'in 1968'de (**A Grammar of Orkhon Turkic**, Bloomington: Indiana University, § 2.116) Eski Türkçedeki tespitleri için bk. Tekin 2000: 49. Ana Türkçedeki örneklerin irdelenmesi için bk. Ceylan 1988: 120-128.

<sup>7</sup> Araştırmamız sırasında, yerine göre bir nokta ya da harekenin ne denli önemli olacağını göz önünde bulundurup eserin Süleymaniye Kütüphanesindeki aslına baktığımızda elimizdeki iki tıpkıbasımın da rutubet ve kurt yeniği sebebiyle az da olsa küçük farklılıklar taşıdığını gördük.

olarak *ye* harfi üzerinde cezim işareti görülmektedir. İşte bu üçlü, “uzun-kapalı e ünlüsü”nü göstermektedir.

Bu üç işaret içinde uzunluğu veren *ye* harfi değil, “cezim”dir. Eserimizin ilk on sayfasında sıklıkla kullanılan bu işaretin görevini biraz açalım:

Cezim işareti, aruzla ilgili Arapça eserlerde açık ve uzun heceyi göstermek üzere harekesiz *elif*, *vav* ve *ye* harfleri üzerine konulmaktadır. Alanın uzmanlarından Nihad M. Çetin, bu konuyu şöyle tespit etmektedir: “Uzun sesliler ise evvellerinde ses bakımından kendilerine en yakın hareketler bulunan *sakin*, *hemze*, *vav* ve *yâ* sessizlerinden meydana gelir (meselâ اء ٴ veya ٴ = a’ : â; وٴ = uv: û; ىٴ = iy: î).”<sup>8</sup> Elimizdeki eserlerden, bu yöntemin yaygınlaştığı ve aruzu konu almayan Arapça başka eserlerde de kullanıldığı görülmektedir.<sup>9</sup>

Bir yazım özelliği hâline gelen bu uygulama, metnimizin ilk 10 sayfasında (2-11. sayfalar) ağırlıklı olarak görülmektedir.

Eserimizdeki ünlü harfleri (*vav*, *ye*, *elif*) üzerinde cezim işaretinin kullanıldığı kelimeleri ayrıntıya girmeden üç grupta toplayabiliriz:

**1.1.1.** Arapça ve Farsça kelimelerde uzatma harfleri (*med harfleri*, *uzun hareke*)<sup>10</sup> üzerinde görülebilmektedir: *düşenbih* دُشَنِيبِه 4/11, *velikin* وَلِيكِن 4/13, *Mūsā* مُوسَى 8/4, *yâ Resûlallâhi* يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ 4/5, *Hadîce* حَدِّجِه 6/8, *Alîka* قَا عَلٰى 5/7 ...

**1.1.2.** Türkçe kelimelerde kök hecedeki *uzun ünlüleri* gösterecek biçimde kullanılabilir: *bîrinç* بِيْرِنِج 6/16, *işin* اِشِينِك 8/10, *kirip* كِيْرِيْب 9/9; *böldi* بُوْلْدِي 6/11, *ötündin* اُوْتِيْنْدِيْن 10/1, *kōkdin* كُو كْدِيْن 7/6 ...

**1.1.3.** Türkçe kelimelerde normal ünlüyü gösteren harfler üzerinde kullanılabilir: *çıkarğaylar* چِيْكَرْغَايْلاز 9/3, *kişi* كِيْشِي 5/3, 11/10, *yıkıldı* يِيْغِيْلْدِي 5/12 ... (kök ve gövdede); *maña* مَنَا 8/1, *nēcege* نِيْجَاكَ 11/5, *saña* سَنَا 9/2, 9/4, 10/7 ... (yönelme hâli ekinde); *‘aleyhi’s-selāmı* عَلَيْهِ السَّلَام فِي 4/13, *kimni* كِيْمِنِي 6/7, *Rabbuñı* رَبُّوْنِكِي 9/12 ... (yükleme hâli ekinde); *ma’nisi* مَعْنٰی سِيْم 7/14, *tāğınñ* تَاغِي نِيْنِك 7/14, *vefātıdın* وَفَاتِي دِيْن 6/8 ... (iyelik ekinde); *bardular* بَارْدِيْلَار 8/15, *kalmadı* قَالْمَادِي 7/17, 10/5, *ögütledi erse* اُوْكُوْت لَادِي اَرْسَا 8/12 (görülen geçmiş zaman kipi ekinde); *ķaytur mu siz* قَيْتُوْر مُوسِيْز 6/5, *Mekkedin mü* مَكْكَ دِيْن مُ 9/3 ... (soru ekinde) vb.

<sup>8</sup> Ayrıntılı bilgi için bk. Çetin 1991a: 427. Bu sayfada verilen Cevherî’ye ait *Kitâbü’l-Kavâfi* adlı eserin fotoğrafındaki الكلمات أو آخر هذه ibaresi dikkat çekiyor. Burada uzun okutan eliflerin üzerine cezim işareti konulmuş. Aynı yazım, 426. sayfadaki *Kitâbu ‘Arûzi’l-Varaka* adlı eserin unvan sayfasında da görülüyor.

<sup>9</sup> Örnekler için bkz.: Çetin 1991b: 279, 287-289, 296’daki fotoğraflar.

<sup>10</sup> Uzatma harflerinin aslında “uzun hareke” olduğunu alanın uzmanlarından Mehmet Emin Maşalı, Kur’an’ın yazım tarihini ele aldığı eserinde “Med Harflerinin (Uzun Harekelerin) Yazımı” başlığı altında işlemektedir (Maşalı 2004: 176-219).

**1.1.4.** Türkçe kelimelerde *uzun-kapalı e* (  $\bar{e}$  ) ünlüsünü göstermek üzere *ye* (  $\bar{y}$  ) harfinin üzerinde kullanılabilir: *bērū* بېرۇ 7/3, *ēki* ايكى 6/1, *ēliniy* ئېلىنىي 82/5, *kēterür* كېتارۇر 11/14 ... gibi, bildirimizin konusu olan *uzun-kapalı e* (  $\bar{e}$  ) örneklerini daha aşağıda sıralayacağız.

Yukarıdaki maddelerden ilk ikisi (1.1.1. ve 1.1.2.) tezimizi desteklemekte, üçüncüsü ise uzatma harfleri üzerinde kullanılan cezim işaretinin anlamlı olmadığını göstermekte ve bu bildiride ileri sürülecek görüşe ters düşmektedir.

Bu karışıklıktan kurtulmak için, tıpkı birinci maddede olduğu gibi üçüncü maddedeki tasarrufu da örneksime kabul edip 11. sayfadan sonraki örnekleri aramak ve tespit edilecek kelimeleri tarihî ve çağdaş lehçelerin tanıklığıyla değerlendirmek, yerinde olacaktır.

## 1.2. Üstün + ye harfi + üstün ( $\bar{y}$ )

Orta Türkçe döneminin kimi eserlerinde ilk seste *uzun a* (  $\bar{a}$  ) ünlüsünü göstermek için iki harekenin kullanıldığını biliyoruz. Örneğin *āç* آچ, *ād* آد, *āra* آرا, *āz* آز benzeri yazımlarda “üstün” ile “med” birlikte kullanılmıştır.<sup>11</sup> Öyleyse, Nehcü’l-Ferādīs’te rastladığımız “üstün + ye harfi + üstün (  $\bar{y}$  )” yazımında ilk üstün ile *ye* harfi / $\bar{e}$ / sesini gösterirken ikinci üstün harekesi bu ünlünün uzun olduğuna işaret etmektedir.

Metnimizden iki hareke için birkaç örnek:

*ēliye* ئېلىيە 219/6, *ēwünjde* ئېۋونكندا 384/2, *tēdi* تېدى 61/9, *yētmiş* يېتتميش 363/15...

Bu tespitlerin ardından eserimizdeki örneklere geçebiliriz.

## 3. Nehcü’l-Ferādīs’te uzun-kapalı $\bar{e}$ ünlüsü bulunduran kelimeler

Nehcü’l-Ferādīs’te kök hecede  $\bar{e}$  sesi bulunduran kelimeleri yukarıdaki yazım özelliklerine göre iki grupta toplamak yerine, aynı kelimenin iki özelliği taşıyan örneklerinin bulunması yüzünden önce, alfabe sırasıyla verip değerlendirmek daha uygun olacaktır.

**3.1. bēr-:** Vermek. *haber bērū yarlıkar* بېرۇ 7/3, 10/17, 282/12, *yārī bērür* يارې بېرۇر 8/12.

= Yak. *biär-* (s. I/454); Özbekçe *bēr-* (Tekin 1995: 74); Hlç. *vīr-* (s. 109b), *vīr-* (s. 59); Eynallu *bēr-* / *vēr-* (Tekin 1995: 74).

**3.2. bēril-:** Verilmek. *bērilmes* بېرىلماش 200/1.

= Hlç. *ve-ril-*, *vī-ril-* (s. 213b).

**3.3. ēki:** İki sayısı, ‘2’. *ēki* ايكى 6/11; *ēki* ايكى 112/7, 167/7, 348/8, 382/3, 346/8; *ēki* ايكى 322/13; ayrıca, *ēkki* ايكى 5/6, 337/5...

<sup>11</sup> Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz.: Korkmaz 1971: 53-55.

= Eski Türkçe *ēki* (Tekin 1995: 91, 144, 149); Yak. *ikki* (s. I/909-910), *äkki* (s. I/238); Hlç. *äkki*, *äkki* (s. 109a).

**3.4. ēkişer:** İkişer. *ēkişer* ليكى شاز 10/13.

**3.5. ēl:** Ülke, yurt, vatan. *ēliniy* ائيل ى نينك 82/5; *ēlije* ائيلينكا 219/6.

= Eski Türkçe *ēl* (Tekin 1995: 91); Tkm. *il* (s. 335a); Çuvaşça *yal* ‘köy’ (Paasonen 1950: 205).

**3.6. ēn-:** İnmek. *ēndim* ائنديم 392/9.

= Tkm. *in-* (s. 340a); Hlç. *īn-* (s. 137b).

**3.7. ējen:** Çok, hayli, pek çok. *ējen* ائجكان 5/17; ائجكان 7/6, 52/5; ائجكان 6/3, 10/2.

= Tkm. *ijen* (s. 342b).

**3.8. ēw:** Ev. *ēwiŋe* ائوينكا 142/1, 235/13; *ēwini* ائويني 21/15; *ēwünđe* ائوينكدا 384/2; *ēwlerdin* ائيل لاردين 235/13.

= Hlç. *hā-v* (s. 130a)

**3.9. ēy:** Ey. *ēy* ائى 13/3, 13/10, 40/16, 147/6, 202/7, 238/7.

= Yak. *iäy* (s. I/892); Tkm. *ēy* (*äy*) (s. 825a).

**3.10. kēce:** Gece. *kēce* كيجا 103/17.

= Yak. *kiäsä* (s. II/1077-1078); Tkm. *gice* (s. 170b); Hlç. *kīčä* (s. 150b).

**3.11. kēdin:** Sonra. *kēdin* كييندين<sup>12</sup> 29/17.

= DLT’de *kād*, *kādiŋe*, *kādin* (Tekin 1995: 106).

**3.12. kēŋ:** Geniş. *kēŋ tutur* كينك تورو 24/4, *kēŋ erken* كينك ارگان 74/12.

= Yak. *kiäŋ* (s. II/1074); Tkm. *gīŋ* (s. 171b); Hlç. *kīeŋg* / *kīeŋk* (s. 151a).

**3.13. kēter-:** Gidermek, temizlemek. *topraŋnı kēterür* كيتارور 11/14.

= DLT’de *kāter-* (Tekin 1995: 106).

**3.14. nēçeme:** Nice, ne kadar. *nēçeme kim* نياچما كيم 429/2.

≈ Yak. *nī* (s. II/1699); Harezmi Özbekçesi *nēyçe* (Tekin 1995: 127); Tkm. *nē* (*nā*), *nēme* (s. 474a), *nēçe* (s. 475b); Hlç. *nāččä* (s. 165a), *näy* (s. 166a).

**3.15. tē-:** Demek, söylemek. *tēmek* تيماک 3/8, *tēdi* تيدي 61/9, 182/1, 185/3, 293/13; *tēdi* تيدي 8/1, 8/7, 8/8, 10/2, 11/2, 11/10, 11/16, 125/5; *tēdi erse* تيدي ارسا 126/5; *tēgil* تيكيل 25/3. Üstün yerine esre ile harekelenmiş cezimli örnekleri de

<sup>12</sup> Söz başında ya da iç seste yan yana gelen iki “ye” harfinden ikincisi genellikle noktasız olarak yalnızca “diş” ile yazılmaktadır. Uygun işaret bulunamadığından bu örnekte ve sonrakilerde her iki “ye” için aynı harfi kullandık.

buraya almak gerekir: *tēdi* تيدي 6/4, 6/5, 7/7, 7/9, 7/12, 7/13, 9/2, 9/5, 9/17, 11/6; *tēdim* تيديم 7/15, 7/17; *tēmedi* تيمادي 11/14.

= Yak. *diä-* (s. I/693-694); Tkm. *diy-* (s. 254a).

**3.16. yē-**: Yemek. *yēmek* ييماك 185/5; *yēyürler* ييؤزلر 67/3.

= Yak. *siä-* (s. III/2183-2184); Tkm. *iy-* (s. 332b); Hlç. *yē-* (s. 221b), *yē-* (s. 224a, 224b).

**3.17. yēt-**: Yedekte götürmek. *yētip* ييتيب 139/2.

= Yak. *siät-* (s. III/2194-2195); Tkm. *it-* (s. 345a), *idekle-* (s. 331b).

**3.18. yēti**: Yedi sayısı, ‘7’. *yēti* ييتي 29/11.

= Yak. *sättä* (s. III/2181-2182); Sarı Uygurca *yehti* (Tekin 1995: 159); Hlç. *yēti*, *yätti* (s. 224b).

**3.19. yētmiş**: Yetmiş sayısı, ‘70’. *yētmiş miñ* ييتيش مينك 363/15.

= Eski Türkçe *yētmiş* (Tekin 1995: 91); Hlç. *yētmış* (s. 224b).

#### 4. Sınıflandırma

Yukarıda 19 madde başı hâlinde sıraladığımız 36 örneği yazım özelliklerine göre toplu olarak görelim:

##### 4.1. Üstün + ye harfi + cezim ( ِ ) bulduran örnekler

*bērū* بئرو , *bērūr* بئورور , *bērilmēs* بئريلماس , *ēkişer* ايكي شاز , *ēliniñ* ايل ي نينك , *ēñen* اينكان , *ēniñkan* اينكان , *ēwiñe* ايشينكا , *ēwini* ايشيني , *kēce* كيجا , *kēñ tutur* كينك تورو , *kēñ erken* كينك ارگان , *kēterür* كيتارور , *tēmek* تيماك , *tēdi* تيدي , *tēdi erse* تيدي ارسا , *tēgil* تيكيل , *yēmek* ييماك .  
Ayrıca, *tēdi* تيدي , *tēdim* تيديم , *tēmedi* تيمادي .

##### 4.2. Üstün + ye harfi + üstün ( ِ ) bulduran örnekler

*ēki* ايكي , *ēliñe* اي لينكا , *ēndim* اينديم , *ēwünđe* ايشونكنا , *ēwlerdin* ايئل لاردين , *ēy* اي , *tēdi* تيدي , *yēyürler* ييؤزلر , *yētip* ييتيب , *yēti* ييتي , *yētmiş miñ* ييتيش مينك .

Tek örnek olduğu için kural çıkaramadığımız ve iki gruba da alamadığımız *kēdin* كيدين kelimesinde ilk *ye*’den sonra noktasız ve harekesiz bir “diş” görülüyor. Bu diş, ikinci bir *ye*’den başka bir şey olamaz. Öyleyse, *uzun-kapalı e*’yi gösteren yazımlar arasında “üstün + ye + ye” benzeri bir üçüncü kural için başka örnekler bulmamız gerekecek.

Metnimizde *uzun-kapalı e* yazımıyla gördüğümüz, ancak kaynaklarda yalnızca “*e*” ile bulabildiğimiz, uzunluğunu kanıtlayamadığımız iki kelimeye de dikkat çekelim: *tēg-* ‘değmek, dokunmak; payına düşmek’ *tēgen yērde* تيدگان يردا 30/1; *tēger bolsa* تيدگار بولسا 412/13. *tēgür-* ‘değdirmek, ulaştırmak’ *tēgüreyin* تيدگوراي 415/4; *tēgürse* تيدگورسا 2/6.



## SONUÇ

**Nehcü'l-Ferādīs**, ses bilgisi tarihimizde özellikle “kapalı *e* ünlüsü”nü gösteren yazımıyla (üstün + ye = َ ) dikkatleri çekmişti. Eserimizdeki “üstün” ile “ye” üzerine “cezim” ( ِ ) yahut ikinci bir “üstün” getirilerek ( َ ) işaret edilen ses, *uzun-kapalı e* ( ē ) ünlüsüdür. Eserimizi bundan böyle 19 kelime ve yaklaşık 80 yerde geçen 36 örneğiyle “*uzun-kapalı e ünlüsü*” konusunun kaynakları arasında da anmak uygun olacaktır.

*Uzun-kapalı e* ( ē ) ünlüsünün eserimizdeki değişik yazımları, günümüzdeki Türk dili ailesinin farklı yerlerinde görülen *bier-, iey, néyçe, die-, diy-, yi'tmiş...* gibi ikili ünlü bulunduran ya da ünsüz türemesiyle görülen biçimlerin kökenini açıklarken tarihî tanıklar olarak kullanılacaktır.

Çağını ve coğrafyasını aşan anıt eserlerimizin başında gelen **Nehcü'l-Ferādīs**, yayımlandığı 1956'dan beri Türk dili araştırmalarına ışık tutmaktadır. Görünen o ki, taşıdığı zengin malzemeyle uzmanların ilgisini çekmeye devam edecektir.

## KAYNAKÇA

Ata, A., (1997), **Nāsırü'd-dīn Burhānū'd-dīn Rabgūzī, Kıyasü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I: Giriş-Metin-Tıpkıbasım**, Ankara: TDK, s. XXVI-XXVII.

-----, (1998), **Nehcü'l-Ferādīs, Uşmağların Açuç Yolu III: Dizin-Sözlük**, Ankara: TDK.

Çetin, N. M. (1991a), “Aruz”, **DİA**, Cilt: 3, Sayı: 424-437.

-----, (1991b), “Arap, II: Yazı”, **DİA**, Cilt: 3, Sayı: 276-282.

Doerfer, G. – Semih Tezcan (1980), **Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Xarrab)**, Budapest: Akadémiai Kiadó. (= Hlç.)

-----, (1988), **Grammatik des Chaladsch**, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Eckmann, J., (Önsözü yazan) (1956), **Nehcü'l-Feradis I: Tıpkıbasım**, Ankara: TDK.

-----, (1959), “Das Chwarezmtürkische”, **PhTF**: I/138-160. (Türkçesi, M. Akalın (1988), **Tarihî Türk Şiveleri**, 2. bs., Ankara: TKAE, s. 173-210).

-----, (1984), **Nehcü'l-Ferādīs, Uşmağların Açuç Yolu, Cennetlerin Açık Yolu II: Metin**, (Hzl.: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara: TDK.

Emre, A. C. (1949), **Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri (İlk Deneme), Birinci Kitap: Fonetik**, İstanbul: TDK, s. 62-68.

Erdal, M., (2004), **A Grammar of Old Turkic**, Leiden-Boston: Brill.

Hamzayev, M. Ya. vd., (1962), **Türkmen Dilinin Sözlüğü**, Aşkabat: Türkmenistan SSR Akademiyası (= Tkm.).



Karamanlıoğlu, A. F., (1968), “Nehcü’l-Feradis’in Dil Hususiyetleri”, **TDED**, Cilt: XVI, Sayı: 55-72.

Kirişçioğlu, M. F., (1994), **Saha (Yakut) Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK.

Kocaoğlu, T., (2003), “Tarihî Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında *Kapalı ê/i Meselesi*”, **Türk Kültürü**, S.: 483-484 (Temmuz-Ağustos): 266-281.

----, (2004), “Ali Şir Nevayî’nin Türkçe Ünlü Sesler Üzerindeki Açıklamaları (*Kapalı ê/i Meselesi*)”, **AliŞir Nevayî’nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri 24-25 Eylül 2001**, Ankara: TDK, s. 57-66.

Korkmaz, Z., (1971), “Eski Anadolu Türkçesinde Aslı Ünlü (Vokal) Uzunlukları”, **DTCFD**, Cilt: XXVI, Sayı: 3-4 Temmuz-Aralık 1968): 49-66.

Ligeti, L., (1942), “Türkçede Uzun Vokaller”, (Çev.: Tayyip Gökbilgin), **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: VII-VIII: 82-94.

Maşalı, M. E. (2004), **Kur’an’ın Metin Yapısı, Mushaf Tarihi ve İmlâsı**, Ankara: İlâhiyât.

Paasonen, H., (1950), **Çuvaş Sözlüğü**, İstanbul: TDK.

Pekarskiy, E. K., (1907-1928), **Slovar Yakutskogo Yazıka**, Cilt: I-IV, I. Cilt: S-Peterburg 1907, II. Cilt: Petrograd 1916, III. Cilt: Leningrad 1925, IV. Cilt: Leningrad 1928 (= Yak.).

Tekin, T., (1967), “Determination of Middle-Turkic Long Vowels through ‘*Arūq*’”, **AOH**, 20: 151-170.

----, (1968), “Long Vowels in ‘Atabatu’l-Ḥaqā’iq’”, **Journal de la Société Finno-Ougrienne**, 68: 1-20.

----, (1971), “Türk Dil ve Lehçelerinde Ünsüz İkizleşmesi”, **Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, 3/1: 1-8.

----, (1995), **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, TDA Dizisi, Kültür Bakanlığı – Simurg (İlk baskı: **Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler**, Hacettepe Üniversitesi: 1975).

-----, (2000), **Orhon Türkçesi Grameri**, Ankara: TDA Dizisi.

Tuna, O. N., (1960), “Göktürk Yazılı Belgelerde ve Uygurcada Uzun Vokaller”, **TDAY-Belâten 1960**: 213-282.

Yılmaz, E., (1988), **Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

----, (1991), “Ana Türkçede *Kapalı e Ünlüsü*”, **Türk Dilleri Araştırmaları 1991**: 151-165.

